

BELLE TEN

Cilt/Vol.: 88 - Sayı/Issue: 311
Nisan/April 2024

<https://belleten.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 24.01.2023
Kabul/Accepted: 17.07.2023

DOI: 10.37879/belleten.2024.267

Araştırma Makalesi/Research Article

Osmanlı Salnamelerinde Tashih Meselesine Dair Bir İnceleme

Serhat Aras Tuna*

Öz

Salnameler, bir yıllık olayların bütününi içeren belgelerdir. Tarih araştırmalarında sıkça başvuru olan bu yıllıkların Osmanlı Devleti'nde ilki 1847'de yayımlanmıştır. Resmî hüviyetteki salnamelerin büyük bir kısmı devlet (umumi), vilayet ve nezaret salnameleri şeklinde tasnif edilmektedir. Resmî salnameler, çeşitli memurların bulunduğu komisyonlar tarafından hazırlanmaktaydı. Salnamelerdeki bilgilerin her sene güncellenmesi gerektiğinden salname tertip komisyonları ilgili yerlerden bilgileri toplar ve bunları kullanırdı. Bu süreç tashih formlarının hazırlanmasıyla yürütülürdü. Tashih formları aracılığıyla bilgiler güncellense de çoğu kez bilgi hataları ya da yazım yanlışları meydana gelmekteydi. Bu yüzden salnamelere tashih ve ilave cetvelleri eklenirdi. Bazı tashihler ise memurların talepleri, şikâyetleri ya da incelemeler üzerine yapılmakta ve bunlar önem derecesi yüksek bilgi yanlışlıkları içerebilmekteydi. Dolayısıyla tashihler olağan ve olağan dışı şeklinde iki usulde uygulanmaktaydı. Bu çalışmada Osmanlı resmî salnamelerinde uygulanan tashih yöntemleri ve bunların yerine getirilme usulleri incelenmiştir. Yapılan incelemede tashih meselesinin idareciler tarafından son derece önemsendiği tespit edilmiştir. Bu yüzden tashih, üst düzey bürokrasideki yazışmalara yansımıştır. Çalışmada resmî salnameler ve Osmanlı arşiv belgeleri-

* Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Assoc. Prof., Muş Alparslan University, Faculty of Science and Literature, Department of History, Muş/TÜRKİYE, s.bingul@alparslan.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-5255-9787>

ne müracaat edilmiştir. Çalışma dâhilinde İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) veri tabanındaki salnameler kullanılmıştır. Umumi salnamelerin hepsi incelenmiş, vilayet salnamelerinden bir örneklem oluşturulmuştur. Nezaret salnamelerinden ise kısmen yararlanılmıştır. Salmelerde tespit edilen tashihler arşiv belgelerindeki yazışmalarla mukayese edilmiştir. Çalışmanın amacı salname literatürü yazım aşamasında araştırmacılara bir rehber sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Salname, Tertip, Tashih, İlave.

An Investigation on the Issue of Revision in Ottoman Yearbooks

Abstract

Yearbooks (salname) are documents that contain a whole year of events. The first of these annuals in Ottoman Empire, which are frequently used in historical studies, was published in 1847. Most of the official yearbooks are classified as governmental (general), province and ministry yearbooks. Official yearbooks were prepared by commissions including a number of officials. Since the information in the yearbooks had to be updated every year, the yearbook organization commissions would collect the information from the relevant institution and use them. Although the information was updated through the proofreading forms, most of the time infographical or typographical errors occurred in yearbooks. For this reason, revision and additional tables were added to the yearbooks. On the other hand, some corrections were made upon the requests or complaints of the civil servants or upon investigations, and these could contain information errors with a high degree of importance. Therefore, corrections were applied in two ways, ordinary and extraordinary. In this study, the correction methods applied in the Ottoman official yearbooks and the methods of their fulfillment were analyzed. In the examination, it was determined that the issue of correction was given great importance by the administrators. In the study, official yearbooks and Ottoman archive documents were examined. All of the governmental yearbooks were examined, and a sample was created from the provincial yearbooks. The corrections found in the yearbooks were also compared with the archive documents. The aim of the study is to provide a guide to researchers in writing the yearbook literature.

Keywords: Ottoman Empire, Yearbook, Composition, Revision, Addition.

Giriş

Osmanlı tarih yazımında salnameler sıkça başvurulan kaynaklar arasında gelmektedir. Hem devletteki genel teşkilatlanma ve sahip olunan mali, siyasi, askerî, demografik potansiyelin belirlenmesi hem de vilayetlerin benzer hususiyetleri açısından bu kaynaklara müracaat edilmektedir. Bir senelik olayları topluca içeren belge anlamına gelen salname, Osmanlı yazın hayatına Tanzimat'tan sonra dâhil olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yaklaşık son üç çeyrek asırlık teşkilatı, yaşantısı ve fikir hayatının aynası olarak nitelendirilen salnamelerin ilki 1847 yılında yayımlanmıştır. Basımları 1922 yılına kadar süren salnameler, birçok alanda mühim veriler içermektedirler. Salnameler devlet (umumî), vilayet, resmî kurum ve kuruluşlar ile özel kurum ve kişilere ait olanlar şeklinde birkaç gruba ayrılmaktadır. 1847'de çıkarılan ilk umumî salname, Ahmed Vefik Paşa tarafından hazırlanmıştır. Salnameler yazışmalarda ve çeşitli işlerde kullanılmak üzere resmî ve sivil her kesime yardımcı olmaları maksadıyla çıkarılmıştır. Salnamelerin hazırlanma işi önce Meclis-i Maarif Başkanlığı Behçet ve Meclis azasından Rüşdü Beylere verilmiştir. Ardından Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Heyeti'ne devredilen bu görev, 1888 yılından itibaren Memurîn-i Mülkiye Komisyonu dâhilindeki Sicill-i Ahval Memurîn İdaresi'nce devam ettirilmiştir. Umumî salnameler, 1847-1918 yılları arasında altmış sekiz adet çıkmıştır. Vilayet salnamelerinden ilki 1866 yılında çıkarılan Bosna Vilayet Salnamesi'dir. Bu grubun sonuncu salnamesi 1921-1922'de çıkarılan Bolu Livası Salnamesi'dir. Vilayet salnameleri her yerde düzenli bir şekilde basılamamıştır. Bazı vilayetlerde bir tane bazı vilayetlerde ise otuz beş civarında salname çıkarılmıştır. Türkçe-Arapça, Türkçe-Rumca, Türkçe-Boşnakça ve ayrıca sadece Arapça çıkarılan salnameler vardır. Resmî kurum ve kuruluşlara ait salnameler içerisinde ise nezaretler, rasathane, askerî daireler ve rüsumat idaresi sayılabilir.¹

1 Hasan Duman, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, C 1, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 1-9. Salnamelerin içerdiği bilgilerin önemi vilayet salnamelerinde de dile getirilebilmiştir. Örneğin, 1912 yılı Musul Vilayet Salnamesi'nin mukaddime kısmında "Salname adıyla basılan resmî vesikalar son derece mühimdir. Salnameler bir memleketin coğrafi konumu, üretim ve tüketim araçları, ticaret ve ziraatı, coğrafya ve tarih gibi geçmiş ve içinde bulunulan zamana dair veriler içerir. Musul'da birkaç seneden beri salname çıkarılmıyordu. 1912 nüshası Meşrutiyet'in ilanının beşinci yıl dönümü ve Meşrutiyet'in birinci padişahı Sultan V. Mehmed Han Efendimizin cülusunun dördüncü senesine denk gelmiştir" şeklindeki ibarelere yer verilmiş ve ardından da Meşrutiyet idaresine övgüler yapılmıştır. Bk. Musul Vilayet Salnamesi, H. 1330/M. 1912. Devlet salnameleri aynı zamanda umumî salnameler olarak da isimlendirilmiştir. Bu isimlendirme II. Abdülhamid dönemi salnamelerinin çoğunda (H. 1310-R. 1333-1334 arası) "salname-i umumî" şeklinde salnamenin

Osmanlı tarih yazımında salnamelere büyük önem atfedildiği hâlde salnamelerde yer alan bilgilerin değeri ve güvenilir olup olmadığı hususu tartışmalı bir konu olarak değerlendirilmektedir.² Bu yüzden salnamelerden istifade edilirken mümkünse içerdiği verilerin arşiv belgeleri, dönemin süreli yayınları veya genel literatürü ile mukayesesinin yapılması önem arz etmektedir. Salnameler, içerik itibarıyla çok çeşitli ve teferruathı olduğundan mutlaka tashihe ihtiyaç duyulmaktaydı. Böylece hem mevcut baskılarda hem de takip eden sayılarda hataların minimize edilmesi için memurlar tarafından çaba sarf edilmekteydi. Tashih meselesi, salnameleri tertip eden, bilgileri derleyen, bilgileri gönderen ve baskıyı yapan görevlilere kadar geniş bir grubun dikkat ve özeniyle doğrudan ilgiliydi. Bu çalışmanın amacı araştırmacılarca sıkça referans gösterilen salnamelerin ne türden tashihlerden geçtiği ve bu tashihlerin nasıl uygulandığı sorularına cevap bulmaktır. Sözlük anlamı düzeltme veya düzelti olan tashih, salnamelerde iki şekilde uygulanmıştır. Bunlardan ilki ihtiyaç duyulan salnamelerde ek hâlinde “tashih ve ilave cetveli” başlığıyla yer alan ve “olağan tashih” şeklinde nitelendirilebilecek olanlardır. Bu tashih, salnameler basıldıktan sonra fark edilen harfler, kelimeler ile kişi ve yer adlarındaki basit hataları kapsamaktadır. Ayrıca her sene tashih formlarının kurumlardan gönderilmesi şeklinde uygulanan yöntem bu tasnife dahildir. İkinci tashih usulü ise önemli bilgi yanlışlıkları veya eksikliklerine dair olup “olağan dışı tashihler” şeklinde kavramsallaştırılabilir. İkinci grup tashihlerin başlıca özelliği bürokratik yazışmalara yansımış ve elzem niteliğinde görülmüş olmalarıdır. Bu çerçevede ça-

üst kısmında kullanılmıştır. Örnek için bk. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1310/M. 1892; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, R. 1333-1334/M. 1918. Bu tabir arşiv yazışmalarına da sıkça yansımıştır. Örnek için bk. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (ME. MKT. 169/75), 15 Mayıs 1309/27 Mayıs 1893. Özellikle vilayet salnamelerinin yönetim, eğitim, iktisat, demografik ve coğrafi yapılar gibi hususlardaki önemleri yabancı araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Bk. Justin McCarthy-J. Dennis Hyde, “Ottoman Imperial and Provincial Salnames”, *Middle East Studies Association Bulletin*, Vol. 13/No. 2, 1979, s. 11-12.

- 2 Ahmet Zeki İzgöer, “Osmanlı Salnâmelerinin Şehir Tarihi Bakımından Önemi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 3/S. 6, 2005, s. 550. Salnameler kitap veya lisansüstü tezler şeklinde doğrudan günümüz Türkçesine aktarılmakta veya çeşitli konular itibarıyla bunlardan sıkça yararlanılmaktadır. Yüksek lisans tezleri başta olmak üzere salname literatürüne burada tek tek değinmek çalışmanın sınırlarını aşacağından bazı başlıca çalışmalar için bk. Hamit Pehlivanlı, *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna 1287 Hicri/1870*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014; İbrahim Cavid, *Aydın Vilâyet Salnâmesi R. 1307/ H. 1308*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010; Hatice Oruç, *1320 Sene-i Hicriyyesine Mahsûs Selânik Vilâyet Salnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014; İlhan Palalı, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır: Vilâyet Salnameleri ve Mahallî Kaynaklara Göre 1869-1905*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1999.

lışmaya konu edilen salnameler, resmî statüdeki umumi, vilayet ve kısmen nezaret salnameleridir. Umumi salnamelerden tashih cetveli içerenlerin her biri çalışmada incelenmiştir. Vilayet salnamelerinden bir örneklem oluşturulmuş ve bunlardan bazılarının tashih cetvelleri incelemeye konu edilmiştir. Bu örneklemde hem salname literatüründe hem de arşiv yazışmalarında “mükemmel” şeklinde addedilen bazı vilayet salnameleri seçilmiştir. Çalışmada Osmanlı arşivlerindeki yazışmalara yansıyan tashih talepleri, ilgili salnamelerdeki verilerle karşılaştırılarak taleplerin yerine getirilme şekli ve derecesi tespit edilmiştir. Bu vesileyle çalışma üç bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde salnamelerin tertip ve dağıtım süreci hakkında bilgi verilmiştir ki bu süreç tashih meselesini doğrudan ilgilendirmektedir. İkinci bölümde resmî yazışmalara yansıyan “olağan tashihler” ve üçüncü bölümde “olağan dışı tashih” talepleri salnamelerdeki bilgilerle mukayese edilerek incelenmiştir. İncelenmeye tabi tutulan salnamelere İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) veri tabanından erişilmiş ve buradaki tarihlendirmeler esas alınmıştır.

1. Salnamelerinin Basım ve Dağıtım Süreci

Umumi salnamelerin basım ve dağıtım sürecinden sorumlu tertip komisyonu, her sene nezaretlerden, kurumlardan ve vilayetlerden önceki yıllara ait kayıtların güncellenmesi amacıyla yeni bilgileri talep etmekteydi.³ Bilgilerin talep edilmesinde halka ve ilgili kimselere devlet kadroları ve memuriyetlerdeki işleyişle ilgili “malumat-ı sahiha ve kamile” verme düsturu etkiliydi.⁴ Umumi salnamelerin her sene basılması İrade-i Seniyye gereği olduğundan hazırlanan salnamelerin hicri yılın başında dağıtımı zorunlu hâle gelmekteydi. Bu yüzden muharrem ayı yaklaştıkça söz konusu taleplerin ilgili birimlere bildirilmesi önemsenmekteydi.⁵ Nezaretlerle birlikte Seraskerlik, Tophane, Hazine-i Hassa, Zabtiye Müşiriyeti ve diğer kurumlardan salnameye eklenmek üzere özellikle üst düzey memurların güncel isimleri talep edilirdi.⁶ Talepleri karşılayan kurumlar gerekli bilgileri düzenli ve anlaşılır

3 İlhan Palalı, “Osmanlı Salnameleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Olarak Önemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 23, 2020, s. 3-4.

4 Hatice Oruç, *age.*, s. X.

5 BOA. İrade Dahiliye (İ.DH), 158/8187, 18 Za. 1263/28 Ekim 1847.

6 BOA. Sadaret-Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD), 225/21, 16 L. 1273/9 Haziran 1857. Sadrazamlıktan gönderilen tashih cetvelleri için bk. BOA. Bab-ı Ali Evrakı (BEO), 1279/95878-2, 26 N. 1316/7 Şubat 1899. Bahriye Nezaretinden yapılan talep için bk. BOA.MFMKT. 386/19, 26 N. 1315/18 Şubat 1898. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nden yapılan talep için bk. BOA.MFMKT. 386/21-1, 20 Za. 1315/12 Nisan 1898. Umum Mekatib-i Askeriye Nezareti ile Tophane Müşiriyeti'nden yapılan talep için ise bkz. BOA.MFMKT. 386/20-1, 5 Şubat 1313/17 Şubat 1898.

bir şekilde komisyona iletirdi.⁷ Ayrıca Ermeni, Katolik, Rum patrikleri ve Hahambaşılara hitaben yapılan bildirimlerde metropolit, piskopos, haham ve murahhasa gibi görevlilerin isim bilgileri istenmekteydi.⁸ Gösterilen özen neticesinde salnameler tam ve hatasız çıkarıldığı zaman salnamenin hazırlanmasında emeği geçenler teşvik amacıyla takdir ve taltif edilirdi. Özellikle II. Abdülhamid dönemini kapsayan 1876-1908 tarihleri arasında çıkarılan salnameler içerdikleri bilgi zenginliği ve çeşitliliği itibarıyla en tertipli olanlarıdır.⁹ Vilayetlerde ise valiler bizzat salname basımıyla ilgilenmekte ve bu vesileyle padişahın sunduğu imkânlarla şükranlarını sunmaktaydılar.¹⁰ Dolayısıyla hem merkezde hem de taşrada salname basımından sorumlu memurlar yoğun bir çaba sarf etmekteydiler. Örneğin, Sicill-i Ahval Komisyonu, salname basımından sorumlu olduğu dönemde salnamelerin niteliğini artırmak için Avrupa'da çıkarılan salnameleri yakından takip etmiştir. Bu maksatla Hariciye Nezareti aracılığıyla başka ülkelerde basılan salnameler talep edilmiştir.¹¹ Yine daha nitelikli salname basımı için Matbaa-i Amire'ye yeni harf kalıpları getirtilmiştir.¹² II. Abdülhamid dönemi salnamelerinin daha tertipli olmasının başka bir sebebi yeni basılacak salname için gereken bilgilerin talebinde bir nevi sıkı iş takviminin belirlenmiş olmasıydı. Örneğin, sene başında dağıtım planlanan salnameler için aylar öncesinden tashih formları ilgili kurumlardan

- 7 BOA. İrade Hariciye (İ.HR), 58/2709, 26 L. 1265/14 Eylül 1849. Mabeyn-i Hümâyûn'da bulunan memurların listesidir.
- 8 BOA. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR.MKT), 192/58, 16 L. 1273/9 Haziran 1857.
- 9 İlhan Palalı, agm., s. 3-4. Taltifler hem İstanbul'da hem de taşrada yapılmıştır. Örneğin, 1893'e ait umumi salnamenin padişaha takdime yetiştirilmesinde emeği geçen Mümeyyiz Nuri Bey, Sermüsevid Murtaza, mütehayyizan kaleminden Kazım ve Avni Beyler ile Matbaa-i Amire'den Ferid Bey'in taltifleri Sicill-i Ahval Umumi Müdürü tarafından rica edilmiştir. Bk. BOA. İrade Taltifat (İ.TAL), 28/37-1, 1 M. 1311/15 Temmuz 1893. Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'nin hazırlanmasında emeği geçen Vilayet Mektupçusu ve Matbaa Nazırı Süleyman Nazif'in de bir derece rütbeyle taltifi Hüdavendigâr valisi tarafından talep edilmiştir. Bu salnamenin hususiyetlerinden biri kırkı aşkın resim içermesi, vilayet tarihi, vilayetin ticari durumu ve istatistikleri düzenli bir şekilde içermesidir. Bu yüzden emsallerine göre son derece iyi bulunmuştur. BOA. Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 290/42, 13 Ş. 1324/2 Ekim 1906.
- 10 BOA. MEMKT. 177/20, 15 Za. 1310/31 Mayıs 1893. Bitlis vilayetinden Maarif Nezaretine salname gönderilmesi vesilesiyle Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşa şu ibarelere yer vermiştir: "Bitlis vilayetinde şimdiye kadar mufassal bir salname neşr olunamamış olduğu hâlde bu kere saye-i terakkiyatvaye-i hazret-i hilafetpenahide birinci def'a olmak üzere tab' ve neşr olunan salnamenin bir nüshasının arz ve takdimi".
- 11 BOA. Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH), 77/26, 24 Ra. 1305/10 Aralık 1887. Örneğin, İspanya Darülfununu Başkitabeti'nden gönderilen salname Kütüphane-i Umumi'ye yerleştirilmiştir. Bk. BOA.MEMKT. 149/102, 22 Ağustos 1308/3 Eylül 1892.
- 12 BOA. BEO. 171/12768-2, 11 Ş 1310/28 Şubat 1893.

toplanmaya başlanmaktaydı.¹³ Forma ya da yeni düzenlenen defterlerin salname tertip komisyonuna ulaştırılma süresi değişmekteydi. Bir örnek vermek gerekirse 18 Şubat 1898'de Bahriye Nezaretinden yapılan talep¹⁴ 30 Mart 1898'de yerine getirilmiştir.¹⁵ Salname tertip süresi de değişmekle birlikte dağıtım tarihinden en az üç ay önce yazışmalar hızlandırılmaktaydı.¹⁶ 1911'e gelindiğinde Şûrâ-yı Devlet'ten talep edilen tashih formları veya yeniden oluşturulan defterlerin bir haftaya kadar salname tertip komisyonuna iletilmesi gerektiği belirtilmiş ve ayrıca salname basımının da iki ay sürdüğü bilgisi verilmiştir.¹⁷

Salname tertip komisyonlarının tüm dikkatine rağmen salname basımında hataların oluşması kaçınılmazdı.¹⁸ Özellikle talep edilen bilgilerin salname tertip komisyonlarına zamanında ulaştırılamaması sebebiyle biyografik bilgiler ve teşkilat şemalarında çokça hata meydana gelebilmekteydi.¹⁹ Benzer şekilde müsveddelerin matbaaya ulaştırılamamasından ötürü eksiklikler ortaya çıkmaktaydı. Bu yüzden salname basımında "hızlı hareket edilmesi" hususunda kurumlar arasında yazışmalar yapılmaktaydı.²⁰ Zaman zaman salname basım masraflarının mali yük oluşturduğu da görülmektedir.²¹ Mali zorlukların üstesinden gelmek için memurlardan bin kuruş ve üzeri maaş sahibi olanlara salname satın alma mecburiyetine gidilmesi dâhil basım ve dağıtım sürecine dair düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur.²² Hatta Matbaa-i Amire ve Sicill-i Ahvâl İdare-i Umumiyesi arasında ödemelerden ötürü gerilimler yaşanmıştır. Örneğin, 1895'teki bir yazışmaya göre Sicill-i Ahvâl için basılan defter ve evrak için bir buçuk seneden beri matbaaya para verilmemişti. Yeni salnamenin basımı bitmiş ve dağıtım yapılmışken bunun da birinci taksiti ödenmemiştir. Bundan

13 BOA. MEMKT. 312/39-1, 10 L. 1313/25 Mart 1896.

14 BOA.MEMKT. 386/19, 26 N. 1315/18 Şubat 1898.

15 BOA. MEMKT. 418/51, 7 Za. 1315/30 Mart 1898.

16 BOA. Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 2702/13, 16 Ş. 1317/20 Aralık 1899.

17 BOA. ŞD. 31/28, 1327-2, 24 C. 1329/22 Haziran 1911.

18 İlhan Palalı, agm., s. 3.

19 Bilgin Aydın, "Salname", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 52.

20 BOA. BEO. 208/15538-2, 9 Za. 1310/25 Mayıs 1893.

21 BOA. BEO. 464/34789-1, 25 S. 1312/28 Ağustos 1894.

22 BOA. Sadaret Mukavelenameler (A.DVN.MKL), 37/6, 19 N. 1312/16 Mart 1895. Benzer bir uygulama taşrada da memurların salname ve gazetelere abone edilmesi şeklinde hayata geçirilmeye çalışılmış ve şikâyetlere mevzu olmuştur. Bitlis vilayeti için bk. BOA. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 2522/109, 29 R 1319/15 Ağustos 1901.

dolayı matbaa mali kriz riskiyle karşılaşmıştı.²³ Nitekim bu mali yükün içerisinde kâğıt, basım, tertip, ciltleme ve gece mesailerinin yanı sıra tashih kalemi bulunmaktaydı.²⁴ Dolayısıyla tashih meselesi birkaç açıdan yükümlülük gerektirmekteydi.

Meşrutiyet'in yeniden ilanı birçok husus gibi salnamelerdeki bilgilerin içeriği ve düzenini de etkilemiştir. Arşiv vesikalarının diliyle bu yeni dönemde “tadilat ve ıslahat” gerektiren hususlar gündemdeydi. 1909'da yapılan bir yazışmada Osmanlı sultanlarının tarihçeleri, şecere cetvelleri ve Kanûn-ı Esâsî'nin aslına uygun bir şekilde salnameye eklenmesi fakat Kanun'un yorumlanmasından vazgeçilmesi, Divan-ı Ali henüz teşkil edilmediğinden Heyet-i Vükelâ'dan sonra Ayan ve Mebusan heyetlerinin sırasıyla tahriri ve “Kalem İsimleri” başlığının altına yerleştirilmesi ama bunların da Zabitan Aklam Serlevha-i Umumisi altında toplanması, her vilayetin nihayetinde o vilayeti terkip eden liva, kaza ve nahiyelerin isimleriyle köy sayısının gösterilmesi, Bosna-Hersek, Bulgaristan Emareti, Rumeli-i Şarkî Eyaleti ve Girit Vilayeti gibi yerlerin eskisi gibi salnameye yerleştirilmesi ile vilayet, liva ve kaza memurlarının yazılması şeklinde bir yöntem benimsenmesine karar verilmiştir.²⁵ Bu düzenlemeye dair görüşmeler devam ettirilerek Mabeyn-i Hümâyûn, Hazine-i Hassa, Hamidiye Etfal Hastanesi gibi kurumların salnamedeki yerleri ayrıca yazışmalarda sorgulanmıştır. Yine vilayetlere dair bilgiler için nasıl davranılacağı hususunda yazışmalar yapılmış ve vakit kaybı yaşanmaması adına acilen bir numunenin oluşturulmasına karar verilmiştir.²⁶ Böylece yeni dönemde salname tertibinin revize edilmesi hedeflenmiştir.

Umumi salnamelerin basım sürecindeki gibi nezaretler de kendi bünyelerindeki kurumlardan tashih formlarını talep etmekteydi.²⁷ Örneğin hem Hariciye hem de devlet salnamelerinde kullanılmak üzere vilayetlerde görevli konsoloslara ait kısımlar için bilgiler istenmekteydi. Vilayetlerden talepte bulunulurken bilgilerin “intizam ve sıhhat-ı mündericatu” hususuna özellikle dikkat çekilmekteydi.²⁸ Benzer

23 BOA. BEO. 669/50124-2, 19 S. 1313/11 Ağustos 1895.

24 BOA. ŞD. 2652/8-1, 26 Nisan 1311/8 Mayıs 1895. Ayrıca taşraya gönderilen salnamelerin posta ücretleri de bir diğer masraf kalemini oluşturmaktaydı. Bk. BOA. ŞD. 2666/28, 10 L. 1313/25 Mart 1896; BOA. BEO. 833/62463-2, 8 Ra. 1314/17 Ağustos 1896.

25 BOA. Meclis-i Vala (MV), 123/29, 17 Z. 1326/10 Ocak 1909.

26 MV. 125/16, 7 S 1327/28 Şubat 1909. Meclis-i Vükela, Dahiliye Nezareti ve salname tertip komisyonu arasındaki yazışmadır.

27 BOA. MFMKT. 494/16-1, 20 Şubat 1310/4 Mart 1895; MFMKT. 535/22, 17 Ra. 1318/15 Temmuz 1900. Maarif Nezaretinin Darüşşafaka ve Mekteb-i Nüvvab'dan yaptığı taleptir.

28 BOA. DH.MKT. 2532/5, 1 C. 1319/15 Eylül 1901; DH.MKT. 2525/31, 7 Ca. 1319/22 Ağustos

şekilde vilayetler, salnamelere eklenmek üzere merkezi kurumlardan memur bilgisi talep edebilmekteydi.²⁹ Öte yandan vilayetlerde salnamelerin düzenli bir şekilde çıkarılması özellikle umulmaktaydı. Fakat vilayetlerdeki idarecilerin muktedirliğine bağlı olarak salnamelerin nicelik ve nitelikleri değişebilmekteydi. Genel hatlarıyla İzmir, Kastamonu ve Konya gibi vilayetlerin salnameleri daha derli toplu, Hüdavendigar, Manastır, Selânik, Bolu, Halep ve Diyarbakır salnameleri içerik itibarıyla zengin salnameler şeklinde nitelendirilmektedir.³⁰ Van gibi bazı vilayetlerde ise matbaa olmadığından uzun müddet salname çıkarılmamıştır.³¹ Bir dönem vilayet statüsüne taşınan Hakkâri’de matbaa bulunmadığından hiç çıkarılmayan salname³², Trabıusgarp’ta benzer sebepten bir süreliğine basılmamıştır.³³ Dolayısıyla gelişmişlik düzeyleri ve idarecilerinin tutumlarına göre salname basımında vilayetler arasında büyük farklar olduğunu belirtmek mümkündür.

II. Abdülhamid döneminde bütün vilayetlerde basılan salnamelerin birer nüshasının Seraskerlik başta olmak üzere çeşitli kurumlara gönderilmesi önem taşımaktaydı. Zira Seraskerliğin talebi üzerine vilayetlere yapılan tebligatta yer verilen “bu salnamelerin mündericatı ve istatistik malumatı daire-i askeriyeye müracaata lüzum görülmekte” şeklindeki izahat, kurumların bu salnamelerden istifadeye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu yüzden tüm vilayetlere salnamelerin İstanbul’a gönderilmesi gerektiği hususu belli aralıklarla bildirilmekteydi.³⁴ Nitekim hem umumi hem de vilayet salnamelerinden birer tanesinin, istifade edilmek üzere, Bâbîâlî İstatistik Encümeni’nde bulundurulması gerektiği yazışmalara yansımıştır. 1901 yılında alınan bu karar gereği sonraki yıllarda her salnameden birinin encümene ulaştırılması tüm vilayetlere tebliğ edilmiştir.³⁵ Vilayetlerden gönderilen salnameler, ayrıca nezaretlerin ve dairelerin kütüphanelerine konularak çeşitli kurumların istifadesine sunulurdu.³⁶

1901. Ayrıca Mısır Hidivliği’nden de aynı taleplerde bulunulmaktaydı. Bk. BOA. DH.MKT. 485/74-1, 17 Z. 1319/27 Mart 1902.

29 BOA. DH.MKT. 308/14, 4 Ca. 1312/3 Kasım 1894.

30 Palalı, agm., s. 7-8; Duman, *age.*, s. 5-6.

31 BOA. ŞD. 1874/39, 22 Z. 1298/15 Kasım 1881.

32 BOA. ŞD. 1874/41, 18 Z. 1298/11 Kasım 1881.

33 BOA. ŞD. 2325/52, 5 S. 1299/27 Aralık 1881.

34 BOA. DH.MKT. 2502/100-1, 7 Ra. 1319/24 Haziran 1901.

35 BOA. DH.MKT. 1940/15, 14 N. 1319 /25 Aralık 1901.

36 BOA. MF.MKT. 177/28, 21 Haziran 1309/3 Temmuz 1893. Bitlis Vilayet Salnamesi’nin Maarif Nezareti kütüphanesine konulmasına dair; MF.MKT. 288/4-1, 6 Ra. 1313/27 Ağustos

II. Abdülhamid dönemi öncesi vilayet salnamelerinin daha düşük profilde olduğu yazışmalardan anlaşılmaktadır. Örneğin, 1872’de Maarif Nezaretinden vilayetlere gönderilen bir yazıda bütün vilayetlerde basılan salnamelerde memurların isimlerinden başka bir şey görülmediğinden içeriklerinin genişletilmesi ve her vilayette bulunan sancak, kasaba ve köylerin isimleri, mahsulat, öşür ve diğer vergileri ile bedel-i askerilerine dair cetvellerin hazırlanması gerektiği bildirilmiştir. Bu hususta Tuna vilayetinde 1870’ten beri çıkarılan salnamenin örnek alınması önerilmiştir.³⁷ Vilayetlere yapılan öneriler ve bazı salnamelerin örnek teşkil etmesi sonucunda yıllar geçtikçe vilayet salnamelerinin bazılarının takdir edilmeye başlandığı görülmektedir. Örneğin, Halep vilayetinin 1891 yılı salnamesinin “mükemmeliyetinden” memnun kalınmıştır.³⁸ Salnameler İstanbul’a ulaştıkça beğenilenlerinin takdir edilmesine devam edilmiştir.³⁹ 1902’ye gelindiğinde Seraskerlik tarafından beğenilmesi üzerine Trabzon Vilayet Salnamesi diğer vilayetlere örnek gösterilmiştir. Bu salnamede birçok bilginin yanı sıra vilayet dahilindeki yol, geçit ve köprülere yer verilmiştir. Seraskerlik, her vilayet dahilinde yol ve geçitlerin uzunluk ve genişlikleriyle azami ve asgari milleri ve yapımlarına dair bilgilerin sonraki yıllarda çıkarılacak salnamelerde yer almasının vilayetlere bildirilmesini Dahiliye Nezaretine iletmiştir.⁴⁰ Bazı vilayet salnameleri ise 1893’te ABD’de düzenlenen Chicago Sergisi’nde bulundurulmak üzere Dahiliye Nezareti tarafından talep edilmiştir.⁴¹

1895. Trabzon Vilayet Salnamesi’nin Maarif Nezareti kütüphanesine konulmasına dair. Ayrıca Emniyet-i Umumiye Kütüphanesi’ne konulmak üzere birçok vilayetin salnamesi talep edilmiştir. BOA. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU), 12/63, 26 Za. 1335/13 Eylül 1917.

37 BOA. MFMKT. 6/151, 21 Ş. 1289/24 Ekim 1872.

38 BOA. DH.MKT. 1817/1, 28 B. 1308/4 Mart 1891.

39 Örneğin Manastır (MFMKT. 152/5, 30 Eylül 1308/12 Ekim 1892); Selanik (MFMKT. 161/72, 4 Şubat 1308/16 Şubat 1893); Kastamonu (BEO. 330/24739, 1 C. 1311/20 Aralık 1893); Bağdat (BEO. 334/24996, 16 C. 1311/25 Aralık 1893); Aydın (BEO. 343/25673, 2 Kanunusani 1309/14 Ocak 1894) ve Edirne vilayetleri (MFMKT. 163/5, 18 Şubat 1308/2 Mart 1893) salname basımında gösterdikleri özen ve gayret için teşekkür ve takdire layık görülmüştür.

40 BOA. DH.MKT. 473/27-1, 13 L. 1319/23 Ocak 1902. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, Edirne, Selânik, Aydın, Beyrut, Kosova, Manastır, Yanya, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Hüdavendigâr, Ankara, Kastamonu, Sivas, Konya, Mamuretülaziz, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Diyarbekir, Halep, Musul, Bağdad, Hicaz, Suriye vilayetleri ve Kudüs-i Şerif’e hitaben tbligatta bulunmuştur. BOA. DH.MKT. 473/27-2, 28 Z. 1319/7 Nisan 1902.

41 BOA. DH.MKT. 2017/44, 12 R. 1310/3 Kasım 1892. Hüdavendigâr vilayetinden talep edilen salnameye dair. BOA. DH.MKT. 2017/50, 12 R. 1310/3 Kasım 1892. Hicaz vilayetinden talep edilen salnameye dair.

2. Resmî Salnamelerde Cetvel Şeklinde Yer Verilen Tashih ve İlave Yöntemleri

Girişte bahsedildiği üzere salnamelerdeki tashihler olağan ve olağan dışı şeklinde iki türde yapılmaktaydı. Olağan tashih kapsamına giren düzenlemeler tashih formlarının hazırlanması usulüne dayanarak kurumlar arası bilgi alışverişiyle yapılır ve salnameler tertip edilirdi. Buna rağmen yanlış veya eksik bilgiler tespit edilirse çeşitli yıllara ve salnamenin basıldığı yere göre başlığı değişmekle birlikte genelde salnamelerin en sonuna tashih cetvelleri eklenirdi.⁴² 1847 yılına ait ilk umumi salnamede herhangi bir tashih cetveli bulunmamaktadır. Takip eden yıllarda ise birçok salnamede “Tashih ve İlave” başlıklı bir bölüme yer verilmiştir. Standart bir usulün benimsenmediği cetvellerde, yanlış ya da eksik yazılan yerlerin bilgisi ve sayfa numaraları verilmiştir. Örneğin, 1848 umumi salnamesinde “Dar-ı Şûrâ-yı Askerî Reisi Emin Paşa” ibaresi yer almış fakat bu isim tashih cetvelinde “sayfa 35 Dar-ı Şûrâ Reisi Refet Paşa” şeklinde düzeltilmiştir. Yine birçok meclisin yer aldığı bölümde “Meclis-i Tahaffuz Azaları” kısmı unutulduğu için “sayfa 41 ilave” şeklinde not düşülerek mecliste yer alan memurların isimleri eklenmiştir.⁴³ Bazı umumi salnamelerde “Tashih ve İlave” bölümünde sadece belirli bir kuruma dair düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, 1858 umumi salnamesindeki tashih, Mabeyn-i Hümayûn Mülûkâne memurlarından serkurena ve kurenaların isimlerinden ibarettir.⁴⁴ Bazı yıllarda “Defterleri Gelmeyen Mahaller” başlığıyla çeşitli meclislerin reis ve azalarının isimlerinin olduğu tablolar tashih ve ilave kısmına konulmuştur.⁴⁵ Bu husus önceki bölümde değinildiği üzere kurumların bilgi akışındaki yavaşlığı veya ihmalinden kaynaklanmıştır. Tashih kapsamına giren meseleler, 1877 umumi salnamesinde “İhtar” başlığıyla salnamede yer almıştır. Söz konusu ihtarda “Dersaadet vakıflarının baş tarafı 402’nci sayfaya konulup devamı 403’üncü sayfaya konulacağı yerde bilakis baş tarafı 403’üncüye ve devamı

42 1847-1918 arasında yayımlanan altmış sekiz adet umumi salnameden kırk sekiz adedinde “Tashih ve İlave Cetveli” ya da “İhtar” şeklinde tashihe referans eden bölümler yer almaktadır. Cetveller en çok II. Abdülhamid dönemi salnamelerinde bulunmaktadır. Cetvellerden bir kısmında düzeltilen yerlerin sayfa numarası yer almamaktadır. Cetvellerin birçoğunda salname tertibinden sonra meydana gelen memuriyet tevcih ve tebdilleri bulunmaktadır. Fihristi olan ve özellikle de II. Abdülhamid dönemi salnamelerinin çoğunda cetveller birer başlık hâlinde fihristte de yer almıştır. Salnamelerin fihrist sisteminde ise bir standart bulunmayıp bazıları salnamenin başında bazıları da sonunda yer almaktadır.

43 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1263/M. 1848, s. 242.

44 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1273/M. 1858, s. 129.

45 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1287/M. 1870, s. 227.

da 402'nciye konulmuştur. Menfaat sandıklarının bazılarına ait birtakım verilerin konulması da unutulmuştur” notu bulunmaktadır.⁴⁶ Benzer şekilde 1878 umumi salnamesinde İstanbul'da çıkarılan gazete bilgilerinde sayfalar arasında kaymalar meydana geldiği uyarısı yapılmıştır.⁴⁷

II. Abdülhamid dönemi salnamelerine özen verilmesinin etkisiyle bazı salnamelerde tashih ve ilave cetvelleri daha muntazam hâle getirilmiştir. Buna rağmen tashih işi standart bir usule ulaştırılmamıştır. Örneğin, 1881 umumi salnamesindeki dört sayfalık cetvel, düzeltilen ya da eklenen bilgiler itibarıyla ayrı ayrı tasnif edilmiş ve hatalı bilgilerin sayfa numaraları verilmiştir.⁴⁸ Fakat hemen bir yıl sonraki salnamede yer verilen beş sayfalık tashih ve ilave cetveli daha özensiz hazırlanmıştır. Örneğin, hangi bilgilerin tashih ve hangilerinin ilave olduğuna ya da bunların sayfa numaralarına yer verilmemiştir.⁴⁹ 1883 yılı umumi salnamesindeki cetvelde ise “Tashih ve İlave” genel başlığıyla ve düzeltilecek yerlerin sayfa numaralarıyla ilgili bilgiler verilmiştir.⁵⁰ 1886 yılından itibaren önceki yıllara göre daha farklı bir usul denenmiştir. Bu salnamenin tashih ve ilave kısmında “salnamenin basımı esnasındaki gelişmeler ve atamaların basım sonrasında yerli yerinde tashih ve ilavesi zor olacağından bu gibi hususların beyanında tashih ve ilave ünvanlı cetvel tanzimine mecburiyet hasıl oldu. İsimlerin hizasında gösterilen (te) harfi tertip ve basımda meydana gelen yanlışlıkları; (ayın) harfi de ilaveleri işaret etmektedir” açıklamasına yer verilmiştir. Böylece tashih ve ilavenin asıl yerlerinde yapılmasındaki zorluğa dikkat çekilerek düzeltme ve ilaveler için “te” ve “ayın” harfleri sembol olarak seçilmiştir.⁵¹ Bu usul sonraki salnamelerde terk edilmiş ancak 1887 umumi salnamesinde tekrar uygulanmıştır.⁵²

Umumi salnamelerin çoğunda başvuru cetvellerde özellikle ilave kısımlarının düzenlenmesinin gerekçelerinden biri olup salname basımı esnasında çeşitli kurum ve vilayetlerden istenen bilgilerin salname tertibine zamanında ulaştırılmaması meselesine salnamelerin tashih kısımlarında değinilmiştir. Bu hususta 1886 salnamesindeki benzer şekilde 1889 umumi salnamesinde “salnamede işaret

46 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1294/M. 1877, s. 678.

47 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1295/M. 1878, s. 495.

48 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1298/M. 1881, s. 516-519.

49 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1299/M. 1882, s. 420-425.

50 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1300/M. 1883, s. 411-414.

51 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1303/M. 1886, s. 520-522.

52 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1304/M. 1887, s. 469.

olunduğu üzere defaten komisyonca edilen bilgi talebinden cevabı yetişmeyen bazı vilayetler ve livalar ve memurlarından birazı gösterilemedi ve salname basılırken meydana gelen tevcih ve tebdiller yerli yerinde tashih ve ilave edilemeyeceğinden bu hususlar için aşağıdaki cetvel oluşturulmuştur” şeklinde bilgi verilmiştir.⁵³ Umumi salnamelerde tashih ve ilave cetvellerinde yer verilen bu tevcih ve tebdiller, meydana geliş tarihleriyle birlikte detaylarıyla eklenmiştir. Tevcih ve tebdillerin öne çıkarıldığı cetveller hataların düzeltilmesinden çok ilavelerden oluşmaktadır.⁵⁴ 1895 yılı umumi salnamesinde ise tashih ve ilave kısmında tevcih ve tebdiller sıralanmış fakat bunların yanı sıra “salnamenin basımından sonra vilayetlerden gelen defterler üzerine icra edilen tashihat” başlıklı ek bir cetvele yer verilmiştir. Bu cetvelde çeşitli vilayetlerdeki memurlara dair bilgiler sayfa numaraları belirtilerek tashih edilmiştir. Örneğin, sadece Halep Vilayeti’nin merkezinde on iki ve Urfa Sancağı’nda bir kişi olmak üzere mahkeme reisi, muhasebeciler, telgraf ve posta müdürleri, meclis kâtipleri gibi farklı konumlardaki on üç memurun isimleri liste hâlinde verilmiştir.⁵⁵ Tashihe sürekli ihtiyaç duyulduğundan bu konu zaman zaman Şûrâ-yı Devlet’in gündemine gelebilmekteydi. Örneğin, 1894 yılı umumi salnamesi için hazırlıkların yapıldığı süreçte önceki senelerde eksik veya özensiz bilgi akışından dolayı meydana gelen yanlışlıklara dikkat çekilmiştir. Görüşmelerde “salname-i umuminin sıhhat-ı mündericatu matlûb-ı âli olduğundan sene-i âtiye salnamesinde bu gibi yanlışlıklara mahal kalmamak üzere formların tashihinden sarf-ı nazarla devair-i merkeziye ve vilayat-ı şahane ve elviye-i müstakileden tanzim defterleri celbi uygun olacaktır” şeklinde karar alınarak merkezi daireler ve vilayetlerden tashih formları yerine yeni oluşturulmuş defterlerin hızlıca gönderilmesi daha uygun bulunmuştur.⁵⁶

Bütün çabalara rağmen tashihe sürekli ihtiyaç duyulmaktaydı. Hatta 1895 salnamesindeki tashih cetveli, yirmi sekiz adetlik sayfa sayısı itibarıyla en uzun olanlardan birini teşkil etmiştir.⁵⁷ 1897 yılından itibaren bazı umumi salnamelerde tashih ve ilave cetveli yeniden iki kısımdan oluşturulmuştur. Birinci bölüm salnamenin basımı esnasında meydana gelen tevcih ve tebdiller; ikinci bölüm ise salnamenin basımı esnasında meydana gelen hatalardan ibarettir. Sayfa numaralarıyla işaret

53 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1306/M. 1889, s. 789-795.

54 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1311/M. 1893, s. 956-968; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1312/M. 1894, s. 974-991.

55 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1313/M. 1895, s. 1016-1044.

56 BOA. ŞD. 21614/15, 1 N. 1310/19 Mart 1893.

57 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1313/M. 1895, s. 1016-1044.

edilen hatalı yerler “hata”, bunların doğru bilgileri ise “savab” başlıklarıyla verilmiştir.⁵⁸ Hatalı kısımlar genellikle şahıs isimleri, ünvan, sayı ve çeşitli terimlerden oluşmaktadır. Örneğin, “nezareti” kelimesi “lezareti”; “kaymakam” kelimesi “kaymakmam”; “310” sayısı “210” ve “Muharrem Paşa” da “Muharrem Bey” şeklinde yanlış yazılmıştır.⁵⁹ Bir süre bu şekilde devam ettirilen tashih ve ilave usulü bazen “Tertib-i Sehvler” başlığıyla “sayfa, hata ve savab” sütunlarından oluşan tablolar şeklinde oluşturulmuştur.⁶⁰ 1910 yılı salnamesinde tebdil ve tevcihlerle ilgili bilgiler; tashih ve ilave üst başlığından ayrıştırılarak “Tebdilât ve Tevcihat” başlığıyla verilmeye başlanmış, tashih cetveli ise “Hata ve Savab” üst başlığıyla verilmiştir.⁶¹ 1911, 1912 ve 1918 umumi salnamelerinde tashih bölümleri “Hata ve Savab Cedveli” ve “Salnamenin Basımından Sonra Meydana Gelen Bazı Tevcihat” şeklinde düzenlenmiştir.⁶² Umumi salnamelerde tashihle ilgili bölümlerin uygulanma oranına bakıldığında 1847-1875 arası kapsayan sürede çıkarılan salnamelerin on altı adedinde; II. Abdülhamid dönemini içeren 1876-1908 yılları arasında ise yirmi yedi adet salnamede kullanıldığı tespit edilmiştir. Böylece II. Abdülhamid döneminde hataları da içeren tashihler daha görünür hâle gelse de doğru bilgi verme kaygısının ön planda tutulduğu göz ardı edilmemelidir.

Umumi salnamelerde uygulanan tashih ve ilave cetvelleri yöntemine vilayet salnamelerinde de müracaat edilmiştir. Vilayet salnamelerinin ilki olan 1866 Bosna Vilayet Salnamesi’nde tashih cetveli yer almamaktadır. Bosna Vilayeti’ne ait salnamelerde en erken tashih ve ilave cetveli 1871 yılına denk gelmektedir.⁶³ Buna rağmen birçok vilayet salnamesinde bu tarihten önce cetvellere başvurulmuştur. Örneğin, 1869 tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi’nde vilayet dâhilindeki memurların bazılarının isimleri yanlış yazıldığından tashih cetveli

58 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1315/M. 1897, s. 649-658.

59 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1316/M. 1898, s. 781-788.

60 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1319/M. 1901, s. 873-874; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1320/M. 1902, s. 885.

61 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, R. 1326/M. 1910, s. 878-888.

62 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, R. 1327/M. 1911, s. 941-944; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, R. 1328/M. 1912, s. 986-987. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, R. 1333-1334/M. 1918, s. 899-902. Osmanlı dönemi devlet salnamelerinde uygulanan bu usule benzer şekilde Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk salnamesinde de “salname basımından sonra görülen tertip hatalarını içeren hata ve düzeltme cetvelidir” notuyla tashih cetveli oluşturulmuştur. Bu cetvelde “yanlış” ve “doğru” gibi kelimeler kullanılmış, ilgili bilgilerin sayfa numaraları, sütun ve satır adetleri de verilmiştir. Bk. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, 1925-1926, s. 881-884.

63 *Bosna Vilayet Salnamesi*, H. 1288/M. 1871, s. 151.

kullanılmıştır. Cetvelde yer alan tashihlerin bir kısmı “70 numaralı sayfada Midyat Kaymakamı Hacı Şeyh Ağa” olarak yazılan yerin aslında “Necib Bey” ve “58 numaralı sayfada Hısn-ı Mansur Kaymakamı Kuyucubaşı Necib Bey” şeklinde yazılan bilginin de “Hacı Şeyh Ağa” olması gerektiği gibidir.⁶⁴ Umumi salnamelerde olduğu gibi tashih ve ilave cetvellerinin oluşturulma usulünün vilayet salnamelerinde de değişkenlik arz ettiği ve hatta aynı vilayette dahi standart bir usulün benimsenmediği görülmektedir. Örneğin, 1870 yılı Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi’nin bir sayfalık tashih ve ilave cetvelinde bazı memurların isimleri sıralanmış fakat ilgili tashihin sayfa numaraları verilmemiştir.⁶⁵ Hüdavendigâr Vilayeti’nin 1871 yılı salnamesinde ise “Tashih ve İlave” başlıklı tablo salnamenin içindikiler kısmının sonuna eklenmiş ve emsallerine göre tamamen farklı bir usul uygulanmıştır.⁶⁶ Ardından 1872 tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi’nde 1870 yılındaki usule geri dönmüştür.⁶⁷ 1875’te “Salnamenin Tertibinden Sonra Meydana Gelen Tevcihat Vesaire Tashihat” başlıklı bir cetvel kullanılmış ve tashih edilen bilgilerin sayfa numaraları da verilmiştir.⁶⁸ 1884 yılı Diyarbekir Vilayet Salnamesi’nde ise tashih başlığı altında tasnif edilen bilgilerin sayfa ve satır numaralarının yanı sıra hatalı kısmı “hata” ve bunların doğru karşılıkları “savab”

64 *Diyarbekir Vilayet Salnamesi*, H. 1286/M. 1869, s. 145.

65 *Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, H. 1287/M. 1870, s. 169. Cetvelde yer alan bazı memur isimleri şu şekildedir: Kütahya Sancağı Mutasarrıfı Edhem Paşa (Mirimiran), Mudanya Kaymakamı Hafız Mehmed Efendi, Bursa Rüşumat Nezareti Muavini Ömer Efendi. Tashih ve İlave cetvelinde yer alıp sayfa numaraları verilmeyen diğer bazı vilayet salnameleri de Konya’ya aittir. Bk. *Konya Vilayet Salnamesi*, H. 1286/M. 1869, s. 133; *Konya Vilayet Salnamesi*, H. 1287/M. 1870, s. 97; *Konya Vilayet Salnamesi*, H. 1287/M. 1871, s. 219. İSAM veri tabanında Konya Vilayet Salnameleri 1868-1914 yılları arasında kapsamaktadır. Otuz adet salnamede ilave cetvelinde ilk kez 1892 yılında sayfa numaraları ve satır bilgilerine yer verilmiştir. Bk. *Konya Vilayet Salnamesi* H. 1310/M. 1892, s. 353-356.

66 *Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, H. 1288/M. 1871. İlgili tashih, vezir ve vükela isimlerinden dolayı yapılmıştır. Salnamenin otuz dokuzuncu sayfasında yer verilen “Şirvanizade Devletlü Mehmed Rüşdü Paşa Hazretleri” ibaresi “Ahkâm-ı Adliye Nazırı Devletlü Mehmed Rüşdü Paşa Hazretleri” ve kırkıncı sayfadaki “Maliye Nazırı Devletlü Sadık Paşa Hazretleri” ibaresi de “Aydın Valisi Devletlü Sadık Paşa Hazretleri” şeklinde düzenlenmiştir. İçindikiler kısmında ilgili bilgilerin sayfa numaraları da verilmiştir.

67 *Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, H. 1289/M. 1872, s. 128.

68 *Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, H. 1292/M. 1875, s. 156. Buna rağmen 1876 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesinde Tashih ve İlave Cetveli tekrar 1871 yılındaki gibi fihristten sonraki kısma eklenmiştir. Bk. *Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, H. 1293/M. 1876. Yine 1893 salnamesinde de “hata, savab, sayfa ve satır” sütunlarından oluşan bir tablo fihristten sonrasına ve ayrıca salnamenin sonuna da “ilave” başlıklı bir bölüm eklenmiştir. Bu ilavede Osmanlı hanedan tarihi ve Hüdavendigâr vilayetine dair muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Bk. *Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, H. 1311/M. 1893.

başlıklarıyla gösterilmiştir.⁶⁹ Diyarbekir salnamelerinde en çok yapılan hatalar, “mesakini” yazılması gerekirken “mesken” ya da “biladını” yazılması gerekirken “biladı” gibi bazı kelimelerdeki eksik harf kullanımınıdır.⁷⁰ Arşiv vesikalarına “mükemmel” şeklinde yansıyan Halep Vilayeti’ne ait salnamelerde dahi tashih ve ilave cetvellerinin kullanımının kaçınılmaz olduğu görülmektedir.⁷¹ Yine takdire layık görülen Manastır⁷² ve Selânik vilayetlerinin salnamelerine⁷³ tashih cetvelleri ya da ilaveler eklenmiştir. Öte yandan sadece bir sayı çıkarılabilen Van Vilayeti Salnamesi’nde “Tashih” üst başlığıyla “Salnamenin Basımı Esnasında Meydana Gelen Tebdil ve Tevcihler” bölümüne yer verilmiştir.⁷⁴

Vilayet salnamelerinde hataların minimize edilmesi ilgili memurların işlerine vakıf olmalarına bağlıydı. Valiler şahsında idareciler, salnamelerin daha tertipli ve düzenli basılması için çaba sarf etmekteydi. Örneğin, Mamuretülaziz Valisi Mehmed Enis Paşa’nın gösterdiği gayret ve teşviklerle 1894 yılı salnamesinin emsallerine göre daha iyi olması temenni edilmiştir. Bu salnamede “salnamemiz takvim kısmı ile memur isimleri hariç tutulursa her zaman işe yarar bir mecmuadır” bilgisi verilmiş ve “Allah’ın izniyle bir sonraki sene içeriği daha geniş ve daha özenli bir salname neşrine muvaffak olmak için elimizden geldiğince çalışacağız” vurgusu yapılmıştır.⁷⁵ Fakat 1907 yılına gelindiğinde dahi Mamuretülaziz Salnamesi’nin tertibi az bir zaman içinde acilen tamamlanmış, gerekli tetkikler için vakit bulunamadığından vilayetin bazı verilerine tahminen yer verilmiş ve bu hususun bir sonraki sene düzeltilmesi temennisinde bulunulmuştur.⁷⁶ 1875 yılı Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi’nde ise fihristten sonra “İ’tizar” başlıklı bir bilgi notu paylaşmıştır. Özür niteliğindeki bu notta salnamenin mükemmel bir şekilde çıkarılmasının planlandığı ancak 1874 yılı şevval ayından beri mülhakattan istenilen bilgilerin yeterince alınmadığı teessüfle izah edilmiş ve salname basım süreci

69 *Diyarbekir Vilayet Salnamesi*, H. 1301/M. 1884, s. 191.

70 *Diyarbekir Vilayet Salnamesi*, H. 1308/M. 1891, s. 206.

71 *Halep Vilayet Salnamesi*, H. 1309/M. 1892, s. 180; *Halep Vilayet Salnamesi*, H. 1310/1893, s. 273-275.

72 *Manastır Vilayet Salnamesi*, H. 1308/1891, s. 245-246; *Manastır Vilayet Salnamesi*, H. 1314/1896, s. 245.

73 *Selânik Vilayet Salnamesi*, H. 1313/M. 1895, s. 468-469. Bu salnamedeki tashih, “Hata ve Savab Cetveli” başlığını taşımakta ve “sayfa, hata, savab” sütunlarından oluşmaktadır. *Selânik Vilayet Salnamesi*, H. 1315/M. 1897, s. 608-610. Bu salnamede ilaveler şeklinde tashih yapılmıştır.

74 *Van Vilayet Salnamesi*, H. 1315/M. 1897, s. 211

75 *Mamuretülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1311/M. 1894, s. 194.

76 *Mamuretülaziz Vilayet Salnamesi*, H. 1325/M. 1907, s. 150.

tamamlandığından mevcut verilerle iktifa edildiği belirtilmiştir.⁷⁷ Benzer bir “İtizar” notu 1874 tarihli Konya Vilayet Salnamesi’nde geçmektedir. Bu notta önceki sene salnamelerinde yer alan bilgilerin tashih edildiği ve yararlı olacağı düşünülen birçok cetvelin salnameye eklendiği belirtilmiş ama bir sonraki senenin tertip sürecinin daha geniş tutulmasıyla eksikliklerin tamamlanacağı bildirilmiştir.⁷⁸

Sayıları çok olmamakla birlikte nezaret ve kurum salnamelerinde de tashih cetvelleri kullanılmıştır. Örneğin, Şeyhülislamlık idaresinde çıkarılan İlmiye Salnamesi’nde “sayfa, satır, hata ve savab” sütunlarından oluşan üç sayfalık cetvel bulunmaktadır.⁷⁹ 1865 tarihli Askerî Salname’nin son sayfasında “İlan” başlıklı bir uyarı notuna yer verilmiştir. Bu notta her ne kadar salnamenin 1282 (1865) yılının muharrem ayında basımına başlanmışsa da birçok yeni atama veya rütbe değişikliği meydana geldiği ve bunların mümkün mertebe tashih edildiği belirtilmiştir. Buna rağmen herhangi bir hata görüldüğü takdirde tashih için matbaaya veya askeri birliğe bilgi verilmesi gerektiğine dair uyarı yapılmıştır.⁸⁰ Nitekim, 1869 yılı Askerî Salnamesi’nde terfi ve görev değişikliklerini içeren beş sayfalık bir tablo yer almıştır.⁸¹ Bahriye Salnamelerinde de “sayfa, hata ve savab” sütunlarının bulunduğu tashih cetvelleri kullanılmıştır.⁸² Dolayısıyla umumi, nezaret, vilayet ve bazı kurumlara ait resmî statüdeki salnamelerin çoğunda tüm çabalara rağmen birtakım gerekçelerden ötürü bilgilerin eksiklik ya da hatalar içermesi kaçınılmaz bir hâl almış ve “olağan” kapsamındaki tashih ve ilavelere ihtiyaç duyulmuştur.

3. Yazışmalara Yansıyan ve Uygulanan Tashih Örnekleri

Bu başlık altında acil ve elzem görülmelerinden ötürü Osmanlı arşiv vesikalarına yansıyan bazı tashih örnekleri incelenmiştir. Bir kısmı talep ve bir kısmı da şikâyet usulüyle yazışmalara yansıyan bu tashihlerin bazıları taşra idarecileri tarafından dikkate arz edilmiştir. Örneğin, 1889 yılında Sinop Mutasarrıfı Veysel Bey, Yaver-i Ekrem Derviş Paşa’ya Kastamonu Valisi ile yaşadığı geçimsizliği içeren bir arıza sunmuştur. İddiaya göre dokuz seneden beri görevde olan mutasarrıf, Kastamonu valisininin tarizine uğramıştı. Söz konusu meseleden ötürü başka yere tayinini rica eden mutasarrıf, arızasında salnamede Sinop’ta yerine getirilmediği

77 *Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi*, H. 1292/M. 1875.

78 *Konya Vilayet Salnamesi*, H. 1291/M. 1874.

79 *İlmiye Salnamesi*, H. 1334/M. 1916, S. 739-741.

80 *Salnâme-i Askerî*, H. 1282/M. 1865, s. 589.

81 *Salnâme-i Askerî*, H. 1286/M. 1869, s. 444-449.

82 *Bahriye Salnâmesi*, H. 1306/M. 1890, s. 255-256.

belirtilen birtakım imar işlerinin detayından bahsetmiştir.⁸³ Buna göre Kastamonu Vilayet Salnamesi'nin "Tesisat-ı Cedide" yani yeni yapılar kısmında Sinop kasabasında 1887'de bir idadi mektebi, 1888'de bir umumi hapisane ile gureba ve frengi hastaları için bir hastane inşasına başlanmıştı. Fakat salnamede, diğer birçok yerde bu türden binaların yapımının bittiği hâlde Sinop'ta mühim addedilen bu işlerden hiçbirinin tamamlanmadığı belirtilmiştir. Mutasarrıf bu gecikmelerin sebeplerine değinilmeyecek şekilde salnamenin tertip edilmesinden son derece rahatsız olmuştur. Mutasarrıfa göre şayet salnameyi tertip eden memurlar vilayet ile yapılan yazışmaları görmüş ve dikkate almış olsaydı binaların yapımında yaşanan gecikmelerin sebeplerini salnameye eklemiş olacak ve okuyucularla hakikatî paylaşacaktı. Mutasarrıf, imar işlerindeki aksaklıkların sebeplerini arızasına eklemiş ve kendi deyişiyle vilayetin resmî salnamesinde yanıltıcı bilgilerin yer almasının kabul edilemezliğine dikkat çekmiştir. Hatta bu durumu "şeref ve namusuma tecavüz edilerek haysiyetime el uzatılacak şekilde hususların salnameye dâhil edilmesi tarih-i Osmaniye'de görülmemiş olan hâl ve garibedir" sözleriyle nitelendirmiştir. Salname mürettibinin hatalarını gazete vasıtasıyla tekzip ve tashih etmemesi halindeyse haysiyet ve hukukunu muhafaza hususunda mahkemeye başvurmak zorunda kalacağını arızasına eklemiştir.⁸⁴ Gerçekten de 1889 tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde Sinop'taki ilgili binaların "bir şekilde" tamamlanamadığına hayıflanarak vurgu yapılmış ve mutasarrıfın arızada dikkat çektiği sebeplere yer verilmemiştir.⁸⁵ Yazışmalara yansıyan söz konusu şikâyetin akıbetine arşiv belgelerinde denk gelinmemiştir. Kastamonu salnameleri ise günümüze düzenli bir şekilde ulaşamadığından bir sonraki sene salnamesinden bu bilgilerin tashihi teyit edilememiştir. Fakat 1889'a en yakın yıl olan 1892 salnamesinin Sinop Sancağı kısmında bu binalardan hiçbir şekilde bahsedilmemiştir.⁸⁶ Dolayısıyla bu tartışmalı bilgilerin bir nevi tashihten geçmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

83 BOA. Yıldız Perakende Umumi (Y.PRK.UM), 14/18-1, 20 Ca. 1306/22 Ocak 1889.

84 BOA. Y.PRK.UM. 14/18-2, (Tarihsiz). Kastamonu vilayetine sunulan arıza suretidir. Mutasarrıfın kullandığı diğer bazı ifadeler şu şekildedir: "Bu mühim ebniyelerin hadd-i hitâma takarrüb edememesi ta'birâtını mürettib hazine-i celîlinin akçe sarfına gayr-i müsaid olduğunu göstermek murâd eylemiş ise âleme karşı salnameye derc ile neşr ve ilân etmekte münâsebet yoktur. Eğerçi şahs-ı acizânemi zimnen teşhîr ve hakaret kâd etmiş ise resmî hükmünde addolunmak lazım gelen ve enzâr-ı 'âmmeye konulan varakada me'murîn-i devleti tezyif, usul ve âdâb-ı devlete münâfidir.

85 *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, H. 1306/M. 1889, s. 477.

86 *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, H. 1309/M. 1892, s. 441-443.

Yerel idareciler arasındaki geçimsizlikten kaynaklanıp salnamelerde tashih gerektiren şikâyetlerden bir diğeri, Kosova vilayeti Priştine Sancağı'na bağlı Yenipazar Bidayet Mahkemesi Reisi Mehmed Sabri Bey tarafından yapılmıştır. Mehmed Sabri Bey'in Rumeli Müfettişliğine hitaben yazdığı arizasına göre Yenipazar Kaymakamı Mustafa Hilmi Efendi ile aralarında ihtilaf bulunmaktaydı. Bu ihtilafın etkisiyle 1904 tarihli umumi salnameye konulmak üzere gönderilen bilgiler arasında kendisinin rütbesinin yazılmadığı ve aksine rütbesi olmadığı hâlde kaymakamın rütbeli şekilde salnameye eklendiğini belirtmiştir. Mehmed Sabri Bey, bu yüzden kendisiyle ilgili bilgilerin tashih edilmesini ve sahip olduğu rütbe-i salisenin salnameye eklenmesini talep etmiştir. Bu hususu “salname içeriğinin sıhhatinin temini için” gerekli bulduğunu arizasında belirtmiştir.⁸⁷ 1904 tarihli umumi salnamenin ilgili kısımları, Mehmed Sabri Bey'in ifadelerini doğrulamaktadır.⁸⁸ Nitekim bir sonraki senenin umumi salnamesinde Mehmed Sabri Bey'in isminin olduğu tabloda rütbe bilgileri kısmına “salise” tabiri ve rütbeyi aldığı 22 Receb 1317 tarihi eklenmiştir.⁸⁹

Salnamelerde tashihe konu olan bir diğere mesele “sakıncalı” bulunan bazı söylem ya da tarihi olaylarla ilgilidir. Mısır Hidivliği ile ilgili bir örnek, üst düzey bürokraside son derece önemsenmiştir. Mabeyn Başkatibi Süreyya Paşa imzasıyla da gündeme getirilen yazışmaya göre 1889'da basılan Yemen Vilayet Salnamesi'nin elli birinci sayfasının on dördüncü satırında “Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa tarafından gönderilen asker Tihame ve Ta'iz'i istila etmiş ise de Devlet-i Aliyye ile yaptığı muahede mucibince yine terke mecbur olduğundan” şeklinde bir ibare yer almaktaydı. Fakat Mehmed Ali Paşa'ya Mısır Eyaleti'nin miras şeklinde tevcihine dair sadır olan fermana muahede denilmesi kabul edilemez nitelikte değerlendirilmekteydi. Zira bir taraf “tabi” diğeri de “metbu” sayıldığından iki taraf arasında muahede akdi söz konusu olamazdı. Bu kısmın hemen tashihinin yapılması ve ayrıca salnameyi tertip eden memurun takdir edilmesi padişahın emri olarak ilgili birimlere iletilmiştir.⁹⁰ Konu, aynı ifadelerle Yemen vilayeti ve Maarif Nezareti'ne

87 BOA. Teşrifat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Kosova Evrakı (TFR.I.KV), 73/7223, 19 B. 1322/29 Eylül 1904.

88 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1322/M. 1904, s. 798. Kaymakamın salnamedeki rütbesi “rütbe-i salise ve üçüncü mecidiye” şeklindedir.

89 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1323/M. 1905, s. 872.

90 BOA. İ.DH. 1130/88289, 12 Ş 1306/13 Nisan 1889. Yemen salnamesinde ilgili kısım için bk. *Yemen Vilayet Salnamesi*, H. 1306/M. 1889, s. 51.

bildirilmiştir.⁹¹ Nitekim salnameyi hazırlayan mürettip uyarılmış ve ayrıca Dahiliye Nezareti ile Sadaret arasında yapılan yazışmada bu salnamelerden İstanbul'a gönderilmiş olanların Maarif Nezareti'nce tetkik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁹² Gelişmeler üzerine 1890 ve sonrasında basılan Yemen salnamelerinden bu kısımlar çıkarılmıştır. Sakıncalı addedilen ve tashihe ihtiyaç duyulan diğer bir husus Manastır Vilayet Salnamesi'nde geçmektedir. Yeni basılacak salnamede 1896 tarihli Manastır Vilayet Salnamesi'nin 170 numaralı sayfasında "Roma Cumhuriyeti Tarihi" yerine "Roma Hükümeti Tarihi" ve 171 numaralı sayfada yer alan "cumhuriyet" kelimelerinin de "hükümet" şeklinde tashihe edilmesi ve "Tarih-i Ermeniyen" ve "inkılab" kelimelerinin ise büsbütün çıkarılması gerektiği Maarif Nezaretinden Manastır Vilayeti'ne bildirilmiştir.⁹³ Salnamedeki cumhuriyet ve inkılap kelimeleri "Bazı Tevarih-i Muteber" başlığı altında dünya tarihiyle ilgili önemli gelişmelerin derlendiği kısımda yer almaktadır. Cumhuriyet ve inkılap lafızlarının geçtiği bir diğer yer "Fransa Tarih-i Cumhuriyeti-22 Eylül 1792 inkılabındandır" şeklindedir.⁹⁴ Manastır'a ait salnameler 1896'da sonlandığından söz konusu tashihin akıbeti netleştirilememiştir. Öte yandan 1869 tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi'nde "kış mevsiminin inkılabı" şeklinde sakıncalı addedilen kelimeye mevsim dönüşümüyle ilgili denk gelinmiştir.⁹⁵ Dolayısıyla Manastır Vilayet Salnamesi'nde kelimenin mahsurlu bulunmasında II. Abdülhamid döneminin özelliklerini göz önünde bulundurmak icap etmektedir.

Sakıncalı kapsamına girip tashihe gerektiren bir diğer kullanım, Maraş Mekteb-i Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Mehmed Celal imzasıyla ihbar üzerine yazışmalara yansımıştır. Buna göre 1900 yılına ait Halep Vilayet Salnamesi'nin 193 numaralı sayfasının on dördüncü satırında "Hülagü hengâmında Sis kralı yakmasıyla" ve 238 numaralı sayfanın üçüncü satırında "münazaada kaldıktan sonra Ermeni kralı Dikran" ibareleri kullanılmıştır. Maarif Nezareti, gelen şikâyeti dikkate alarak bu kullanımları "ibarat-ı mazarrat" şeklinde addetmiş ve resmi nitelikteki salnamelerde kullanılacak ibarelerin devlet ve toplum menfaatiyle ters düşmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir.⁹⁶ Sakıncalı addedilen kullanımlardan ilki Halep Cami-i Kebir'in tarihçesiyle

91 BOA. DH.MKT. 1619/97, 21 Ş. 1306/22 Nisan 1889.

92 BOA. DH.MKT. 1641/32, 24 Za. 1306/22 Temmuz 1889.

93 BOA. MFMKT. 347/5, 1 Ş 1314/5 Ocak 1897.

94 *Manastır Vilayet Salnamesi*, H. 1314/M. 1896, s. 170-171.

95 *Diyarbekir Vilayet Salnamesi*, H. 1286/M. 1869, s. 169.

96 BOA. MFMKT. 486/31-3, 10 L 1317/18 Şubat 1900.

İlgili olup bu kısımda caminin uğradığı tahripler ve geçirdiği tamiratlar aktarılmıştır.⁹⁷ İkincisi Antakya Kazasına Dair Malumat kısmında ve “Selevkiya veyahut Selefkiya” alt başlığında Antakya’daki Musa Dağı eteklerinde yer alan antik kentlerden Silifkiya (Seleucia) ile ilgilidir. Bu kısımda kenti idare edenler hakkında tarihi bilgiler verilmiş ve “Ermeni Kralı Dikran” ibaresi kullanılmıştır.⁹⁸ Muallim Mehmed Cemal, dilekçesinde salnameyi tertip eden kişiyi “malumatfuruşçu veya zararlı düşünceye sahip biri” şeklinde addederek Halep ve diğer vilayet salnamelerine yavaş yavaş böyle zararlı ibare ve kelimeler eklenerek bir Ermeni tarihçesi yazılacağı endişesini paylaşmıştır. Kendi deyimiyle buna müsaade buyurulmayacağını ifade ederek ilgili kısmın tashihini talep etmiştir.⁹⁹ Muallim Mehmed Celal ayrıca söz konusu ibarelerin altını çizmek suretiyle salnamenin ilgili sayfalarını dilekçesine eklemiştir. Maarif Nezareti, bu ibarelere hemen müdahale edilmesi hususunu hem Halep hem de diğer bütün vilayetlerin maarif müdürlüklerine bildirmiştir. Bunun üzerine Bitlis Vilayeti’nden nezarete verilen malumata göre ilgili yerler buldurulup salnameden çıkarılmıştır.¹⁰⁰ Yapılan tashihle 1901 tarihli Halep Vilayet Salnamesi’nde Cami-i Kebir’in tarihçesinde ilgili kısım “(353) tarihinde cami-i mezkûr muhterik olmakla (Seyfûddeve) termîm ve mu’ahharen dahi muhterik olmakla (566) tarihinde (Nureddin Şehid) tamir ve tevessu’ eylemiştir” şeklinde kısaltılmıştır. Seleucia antik kentiyile ilgili kısımda da kısaltmaya

97 Halep Vilayet Salnamesi, H. 1317/M. 1900, s. 193. İlgili kısım şu şekildedir: (353) tarihinde câmi-i mezkûru İstanbul Rumları yakmakla (Seyfûddeve) termîm ve mu’ahharen İsmailiye fırka-i bâtniyesi ihrâk etmekle (566) tarihinde (Nureddin Şehid) ta’mir ve tevessu’ ve en sonra istilâ-yı Hûlagü hengâmında Sis Kralı yakmasıyla (679) tarihinde Kara Sungur ta’mir eylemiştir”.

98 Halep Vilayet Salnamesi, H. 1317/M. 1900, s. 238. İlgili kısım şu şekildedir: “Bir rivayete göre de Selefkiyayı, Selekus, Nikator kendi namına bina ettirmiş ve giderek Selevkiye Antakya’ya iskele olmuşdu. (...) Mu’ahharen Selefkiya banisinin ahlâfî elinde ve bir hal-i münazaada kaldıktan sonra Ermeni Kralı Dikran’a ve arası geçmeksizin ve Roma serdarı Pompeius yeddiyle Roma İmparatorluğuna intikal etdi”.

99 BOA. MF.MKT. 486/31-4, 25 C. 1313/13 Aralık 1895. Dilekçenin ilgili kısmı şu şekildedir: “Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi Huzur-ı Samisine, Devletlu Efendim Hazretleri, Halep vilayet-i celilesince üç yüz on yedi sene-i hicriyesine mahsûs tertib edilen salnâmenin Haleb şehrine dair ma’lumât bahsindeki yüz doksan üçüncü sahifesinin on yedinci satırında (Hûlagü hengâmında Sis kralı yakmasıyla) ve iki yüz otuz sekizinci sahifenin onuncu satırında (münaza’ada kaldıktan sonra Ermeni Kralı Dikran’a) ibare-i muzırrasın musâdif-i] manzûr-ı da’iyane olmuştur. Salnameci olan kimse ya malumatfuruşluk veya fikr-i mefsedete binaen mezkûr terki ve cümleleri idhâl etmiştir. Artık bundan böyle Haleb ve vilayât-ı sâ’ire-i şâhâne salnâmelerine yavaş yavaş böyle muzır ibare ve kelimeler derc edile edile (Ermeni Tarihçesi) haline mi getirecekler? Hayır elbette buna müsaade buyurulmaz. İşte mezkûr ibareleri hâvî sahifeler merbûten takdim-i huzûr-ı sâmi-i hazret-i nezâretpenâhî kıldığı müsted’adır emr ve fermân hazret-i men-lehu’l-emrindir. Ed-dâî Maraş Mekteb-i Rüşdîsi Muallim-i Evveli Mehmed Cemal”.

100 BOA. MF.MKT. 486/31-5, 1 Za. 1317/3 Mart 1900.

gidilerek şikâyete konu olan ibareler çıkarılmıştır.¹⁰¹

Salnamelerde tashih gerektilirip yazışmalara yansıyan bazı hususlar bizzat memurların isim veya ünvanlarıyla ilgilidir. Örneğin, 1858’de yapılan bir bilgilendirmede umumi salnamede Urfa Mutasarrıfı Rıdvan Paşa’nın ünvanının kaymakam olarak yazıldığı ve mal müdürünün isminin salnameye eklenmediği belirtilmiştir.¹⁰² Nitekim 1858¹⁰³ ve 1859¹⁰⁴ umumi salnamelerinde Rıdvan Paşa’ya dair ibare, beyan edildiği gibi olup 1860 salnamesinde tashih edilebilmiştir.¹⁰⁵ Yine 1893 umumi salnamesinin Maarif Nezareti başlığı altında mekteplerde görevli memurların isimlerinin yer aldığı kısımda Mustafa İzzet, Hüseyin Hüsnü ve Mahmud Şahab Efendilerin isimleri sehven Mekatib-i İbtidaiye Müfettişleri sırasına kaydedilmiştir. Müfettişlerin talebi üzerine bu bilginin Mekatib-i Rüşdiye Müfettişleri sırasına alınması gerekmiştir.¹⁰⁶ Bir sonraki sene, ilgili düzenlemeler taleplere uygun şekilde yapılmıştır.¹⁰⁷ Fakat bu kez 1894 umumi salnamesinde Maarif Nezareti dairelerinin bulunduğu sayfada “Mekatib-i İdadiye İdaresi” kısmının sehven “Mekatib-i A’da İdaresi” şeklinde yazıldığı ve yanlışlığın tashih edilmesi gerekliliği bildirilmiştir.¹⁰⁸ İlgili hatadan dolayı salnamelerin tashihine karar verilmiş fakat bunların bir kısmı matbaa tarafından satılmıştır. Bu yüzden satışı yapılan salnamelerin toplatılarak düzenlemeden sonra satılmasına karar verilmiştir.¹⁰⁹ Söz konusu basımın 1894 salnamesinin yeniden baskısı olduğu tahmin edilmektedir. Zira yüz elli nüsha basılmış ve bunun yirmi adedi satılabılmıştır. Bunlar da toplatılarak yanlışlıklar tashih edilmiştir. Yanlışlığın ise başlangıç aşamasında mürettibler tarafından yapıldığı anlaşılmış ve tashih için musahhihler görevlendirilmiştir.¹¹⁰ 1894 ve 1895 umumi salnameleri incelendiğinde ilgili kısmın olması gereken hâliyle “Mekatib-i İdadiye İdaresi” şeklinde düzenlendiği görülmektedir.¹¹¹ Tashih için salnamelerin

101 *Halep Vilayet Salnamesi*, H. 1318/M. 1901, s. 207.

102 BOA. Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM), 143/47, 13 Ra 1275/21 Ekim 1858.

103 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1274/M. 1858, s. 76.

104 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1275/M. 1859, s. 74.

105 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1276/M. 1860, s. 74.

106 BOA. MFMKT. 185/129, 11 Ağustos 1309/23 Ağustos 1893. Salnamedeki ilgili kısım için bkz. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1311/M. 1893, s. 404.

107 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1312/M. 1894, s. 418.

108 BOA. İrade Hususi (İ.HUS), 30/31, 11 R. 1312/12 Ekim 1894.

109 BOA. BEO. 499/37367, 18 Ra. 1312/19 Eylül 1894.

110 BOA. BEO. 523/39208, 18 Ca. 1312/17 Kasım 1894.

111 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1312/M. 1894, s. 416; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*,

toplantılmasına müracaat edilmesine rağmen her hata için tashih yoluna başvurulmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 1895 yılı umumi salnamesinin elli üç, elli dört ve elli altı numaralı sayfalarında eski sadrazam ve hariciye nazırının isimleri mevcut görevliler gibi kaydedilmişti. Ayrıca 524 numaralı sayfada isim bilgisi verilmeyen bir muhasebeci hakkında yanlışlık yapıldığı tespit edilmiştir. Tashih işlemi icra edilemediğinden yanlış bilgilere rağmen salnamenin yeniden ve aynen basımına karar verilmiştir.¹¹² Daha sonra 1896 umumi salnamesinde muvazzaf sadrazam ve hariciye nazırının isimleri aslına uygun şekilde eklenmiştir.¹¹³ 1897 ve 1898 umumi salnamelerinde de Maarif Nezareti bünyesindeki Mektubi Kalemî memurlarından Mektupçu Sırrı Bey'in unvanına "Mabeyn-i Hümayûn-ı Mülükane Mütercimlerinden" ibaresinin eklenmesi yoluyla tashihe başvurulmuştur.¹¹⁴ Salname tertiplerinde memurlarla ilgili dikkatlerden kaçan birtakım detaylar, 1889'da Gazi Ahmed Muhtar imzalı bir arizaya da konu olmuştur. Bu arizada salnamelerde özellikle Rumeli Beylerbeyi payesine sahip olup birçoğu vefat eden devlet memurlarının isimlerine dair düzensizliklerin bulunduğu dile getirilmiştir.¹¹⁵

Vilayet salnamelerinde yer alan vilayetlerin idari taksimatlarına dair bilgiler tashih gerektiren meselelerden biridir. Örneğin, 1884 yılı umumi salnamesinde Muş Sancağı, Bitlis Vilayeti'ne dahil edilmesi gerekirken Van Vilayeti'ne bağlı gösterilmiştir. Bitlis vilayet idarecileri bu yanlışlığın düzeltilmesi için Maarif Nezareti'ne bilgi vermiştir.¹¹⁶ Fakat bu yanlışlık hemen düzeltilememiş olunacak ki 1885 umumi salnamesinde de Muş Sancağı, Van Vilayeti'ne bağlı görünmeye devam etmiştir.¹¹⁷ İlgili tashih ancak 1886 yılında yapılabilmiş ve Muş Sancağı, Bitlis Vilayeti bölümüne eklenmiştir.¹¹⁸ Salnameler, bir nevi rehber niteliği gördüğünden idari taksimatta yapılan bu türden yanlışlıkların merkezi kurumların iş ve işleyişlerin-

H. 1313/M. 1895, s. 444.

112 BOA. İHUS. 41/64, 25 Ra 1313/15 Eylül 1895.

113 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1314/M. 1896, s. 55-55.

114 BOA. MFMKT. 353/49-2, 26 L. 1314/30 Mart 1897. Ayrıca bk. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1315/M. 1897, s. 286; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1316/M. 1898, s. 314.

115 BOA. Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı (Y.PRK.MK), 4/48, 28 R. 1306/1 Ocak 1889.

116 BOA. MFMKT. 84/68, 1301-1, 7 L. 1301/31 Temmuz 1884. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1301/M. 1884, s. 529-530.

117 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1302/M. 1885, s. 541-542.

118 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1303/M. 1886, s. 49-50, 457.

de zorluk çıkardığı anlaşılmaktadır.¹¹⁹ Örneğin, Basra Vilayeti'ne bağlı olmasına rağmen Amara Sancağı, 1885 ve 1886 umumi salnamelerinde Bağdat Vilayeti içerisinde gösterilmişti. Bu yüzden sancağa yazılan muharrerat ve telgraflar, Bağdat'a gönderiliyor, oradan Basra'ya havale ediliyor ve böylece zaman kaybına sebep olunuyordu. Konunun Dahiliye Nezareti'ne yansması üzerine salname basım birimi bilgilendirilmiştir.¹²⁰ 1888 umumi salnamesinde tashih yapılmış ve Amara Sancağı, asıl bağlı olduğu yer olan Basra Vilayeti bölümüne eklenmiştir.¹²¹ Hataların minimize edilmesi amacıyla bazı vilayet salnamelerinde şüpheli görülen bilgilerin teyidi için salnameler resmi dairelere dağıtılmadan önce kontrol ettirilirdi. Bunlardan biri Beyrut Vilayet Salnamesi olup "Selatin-i İzam-ı Osmaniye" cetveli içeriğine dair tereddüt yaşandığından salnamenin bir adedi kontrol edilmek üzere Dersaadet Emtia-i Dahiliye Gümrüğü Kitap Muayene memuruna teslim edilmiştir.¹²² Yapılan kontrolde salnamenin ilgili içeriğinin resmi salnameyle uyduğu anlaşılmıştır.¹²³ Böylece gerektiğinde salnamelerdeki bilgilerin güvenilirliği için ayrıca ön incelemeye gidildiğini belirtmek mümkündür.

Umumi salnamelerle ilgili tashih meselelerinden biri Bulgar Emareti'nden yapılan taleptir. 1899 umumi salnamesinin 678 numaralı sayfasında yer alan Bulgaristan Komiserliği Fransızca Başkatibi hizasındaki "Corci Harakuş" isminin "Corci

119 Salnameler çoğu kez müracaat edilen ana kaynaklar arasında gelmekteydi. Örneğin, 1903 yılına ait bir yazışmada askeri hususlarda vilayetlerdeki vali ve mutasarrıf ile diğer mülki memurlarla yapılan yazışmalarda lakapların ve rütbelerin yanlış yazılmasından ötürü şikâyetler oluşmaktaydı. Bu yüzden vilayet salnamelerinin kullanılması Dahiliye Nezaretinden Hassa Ordu-yı Hümâyûnu'na önerilmiştir. Bk. BOA. DH.MKT. 683/29-2, 11 M. 1321/9 Nisan 1903. Salnamelerde yer alan kaza isimlerinin faydalı olduğuna dair bir diğer yazışma için de bk. BOA. Taşra Evrakı Bosna Müfettişliği Evrakı (TŞRBNM), 19/40, 26 Za. 1280/2 Haziran 1864. 1890 tarihli *Bahriye Salnamesi*'nin mukaddime kısmında ise "bir memleketin her nevi gelişimiyle umumi durumunun tespiti için sahih bir ölçü vasıtası varsa o da salnamedir" şeklinde salnamelerin önemsenme seviyesine dikkat çekilmiştir. Bk. *Bahriye Salnamesi*, H. 1306/M. 1890, s. 2.

120 BOA. DH.MKT. 1450/90, 8 M 1305/26 Eylül 1887. Ayrıca diğer birçok kurum ve nezaret de bilgilendirilmiştir. Bunlar şu şekildedir: Hariciye, Meşihat, Seraskerlik, Şura-yı Devlet, Adliye, Bahriye, Tophane, Maliye, Evkaf, Nafia ve Ticaret, Hazine-i Celile, Şehremaneti, Rüşumat, Tekaid, Sicil-i Ahval, Defter-i Hakani, Zaptiye, Tibbiye. Amara Sancağı'nın Bağdat vilayeti dâhilindeki bölümleri için ayrıca bk. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1302/M. 1885, s. 562; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1303/M. 1886, s. 473-474. Basra, 1884'te Bağdat'tan ayrılarak yeni bir vilayet hâline getirilmiştir. Söz konusu karmaşanın yeni düzenlemelerden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Basra'nın vilayet olma süreci için bk. Yusuf Halaçoğlu, "Basra: Osmanlı Dönemi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 113.

121 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1305/M. 1888, s. 340-341.

122 BOA. MFMKT. 216/44-1, 24 Z. 1311/1 Temmuz 1894.

123 BOA. MFMKT. 216/44-2, 17 M. 1312/21 Temmuz 1894.

Harkuş” şeklinde ve rütbesinin niteliğiyle alınma tarihinin düzenlenmesi başkâtip tarafından talep edilmiş¹²⁴ ve bir sonraki sene çıkarılan salnamede tashihi yapılmıştır.¹²⁵ Bir diğer talep umumi salnamelerde yer verilen “Rüesa-yı Ruhaniye” cetvelinde İstanbul, Mısır, Antakya ve Kudüs-i Şerif patrikleriyle metropolitlerinden sonra gelecek şekilde Ortodoks kilisesine mensup Bulgar Eksarhlığı ile metropolitlerinin yazılması için salnamede tashihe gidilmesine yöneliktir. Bulgar Milleti Eksarhanesi, cetvelin mevcut hâliyle Ortodoks ruhani reislerini görünür kılmaktan alıkoymuşunu iddia etmiş ve bu durumu “mezhep ve haysiyet” noktasından ehemmiyetli addetmiştir. Üstelik tashih için daha önce müracaat edilmesine rağmen bir sonuç elde edilemediği belirtilmiştir.¹²⁶ Memurîn-i Mülkiye Komisyonu’na havale edilen bu tashih talebi, Adliye ve Mezahib Nezareti’nin bilgisi dâhilinde uygun bulunmamıştır. Ret gerekçesinden biri eksarhlık ünvanının patrikliği altında yer aldığı şeklindedir.¹²⁷ Böylece Bulgarları ilgilendiren kısma salnamelerde “Vilayat ve Elviye ve Kazalarda Bulgar Katolik Reis-i Ruhanileri Esamisi” başlığı altında Selânik ve Manastır ile Edirne piskoposlarının isimlerine yer verilmesi şeklinde devam edilmiştir.¹²⁸

Elzem niteliğinde görülüp bu yüzden kurumlar arası yazışmalara yansıyan diğer bazı tashihler şu şekildedir: 1903 yılında müneccimbaşının bastırıldığı takvimde yanlışlıklar tespit edilmiştir.¹²⁹ Bu takvimdeki yanlışlık, diğer takvim ve salnamelerin gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Maarif, Dahiliye ve özellikle Ticaret ve Nafia Nezaretleri bilgilendirilerek varsa ilgili tashihlerin acilen yapılması emredilmiştir.¹³⁰ Yine 1903 yılında Maarif Nezareti’nce Bağdat Vilayeti’nin 1901 tarihli salnamesinde bazı sorunlar tespit edilmiştir. Buna göre salnamenin 388 ve 428 numaralı sayfalarında Bağdat şehri hakkındaki tarih ile Bağdat’ta görevlendirilmiş vezir ve valilerin bazılarının isimleri sorunlar içermekteydi. Ayrıca meşhur olaylar cetvelinde umumi salnameye göre hareket edilmemiş ve bazı gereksiz ayrıntılara yer verilmişti. Bundan dolayı bir sonraki salnamede gerekli tashihlerin yapılması

124 BOA. DH.MKT. 2291/55, 27 Ş. 1317/29 Aralık 1899. İlgili kısım için bkz. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1317/M. 1899, s. 678.

125 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1318/M. 1900, s. 718.

126 BOA. BEO. 1827/136964-3, 8 Z. 1319/18 Mart 1902.

127 BOA. MV. 103/83, 27 Z. 1319/6 Nisan 1902.

128 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1320/M. 1902, s. 753.

129 BOA. BOE. 2010/150676, 29 Za. 1320/27 Şubat 1903.

130 BOA. Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS), 442/128, 19 Za. 1320/19 Mart 1903.

Bağdat vilayetine bildirilmiştir.¹³¹ II. Abdülhamid'in damatlarından olan Arif Hikmet Paşa, 1910 tarihli salnamede madalya bilgisinin eksik olduğunu belirterek bunun "altın ve gümüş imtiyaz madalyaları" şeklinde tashih edilmesi talebinde bulunmuştur.¹³² Bu salnamede Arif Hikmet Paşa'nın madalya bilgilerinde "altın liyakat, altın Hicaz" bilgisi yer alırken¹³³ 1911 tarihli salnamede "altın ve gümüş imtiyaz ve altın liyakat, altın Hicaz" şeklinde düzenleme yapılmıştır.¹³⁴

Sonuç

Bu çalışma salname temelli literatür oluşturulurken araştırmacılara rehber sunma motivasyonu ile hazırlanmıştır. Çeşitli disiplinlere hitap eden zengin muhtevaları itibarıyla Osmanlı araştırmalarında sıklıkla müracaat edilen salnamelerin birçok husus itibarıyla tashih işleminden geçtiği anlaşılmaktadır. Tashihler ilk defa bu çalışma dahilinde "olağan" ve "olağan dışı" şeklinde kavramsallaştırılmış ve söz konusu tasniflerin yazışmalara ve salnamelere yansıma biçimleri incelenmiştir. Salnamelerin baskı sürecinde ya da basımı tamamlandıktan sonra fark edilen veya ulaştırılan yeni bilgileri içeren düzeltmelerin genelde "Tashih ve İlave" başlığı taşıdığı ve salnamelerin sonuna eklendiği görülmektedir. Olağan tashih yönteminde esasen yanlış yazılan şahıs ve yer isimleri, unvanlar, bazı rakamlar ya da harfler düzeltme işleminden geçirilmiştir. Bu tashih yönteminde ilave bilgiler geniş yer tutmuştur. Bazı devlet memurlarının isim ve unvanlarındaki yanlışlıklar konusunda hassasiyet taşıdıkları görülmektedir. Olağan tashih yöntemi umumi salnamelerin çoğunda uygulanmış fakat cetvellerin düzenlenme usulünde bir standart benimsenmemiştir. Zira ilk dönem salnamelerinin bazılarında tashihi gereken bilgilerin sayfa numaraları dahi verilmemiştir. Ayrıca hangi bilgilerin tashih ve hangilerinin ilave olduğu her cetvelde belirtilmemiştir. Tashih cetvellerinin en çok kullanıldığı dönem, II. Abdülhamid yıllarına denk gelmektedir. Sözelimi 1847-1875 yılları arasında on altı ve 1876-1908 yılları arasındaysa yirmi yedi adet salnamede tashihle ilgili bölümler yer almıştır. Bu da II. Abdülhamid döneminde salname tertip sürecine daha çok özen gösterilmesinden ileri gelmektedir. Tashih ve ilave cetvellerinin bazen onlarca sayfa tutacak şekilde bilgi içermesi ise salname tertip komisyonlarının en doğru ve güncel bilgileri okuyucularla paylaşma kaygısı taşıdı-

131 BOA. DH.MKT. 738/51-1, 29 Ra. 1321/24 Haziran 1903. Bu yazışmada sorunlu kısımlara dair detaylar belirtilmemiştir.

132 BOA. İrade Mabeyn-i Hümayûn (İ.MBH.), 6/63, 22 B. 1329/19 Temmuz 1911.

133 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmanîyye*, R. 1326/M. 1910, s. 56.

134 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmanîyye*, R. 1327/M. 1911, s. 56.

ğını göstermektedir. Usulen standarttan uzak cetvel oluşturma yöntemi, örneklem dahilinde incelenen vilayet salnameleri için de geçerlidir. Hatta Hüdavendigâr Vilayeti örneğinde görüldüğü üzere bazı tashih cetvelleri bilgileriyle birlikte içindekiler kısmına eklenerek istisnai örnekler teşkil etmiştir. Ayrıca II. Abdülhamid döneminin umumi salnameler üzerindeki pozitif etkisine dair değerlendirmeleri vilayet salnameleri için de yapmak mümkündür. Bunda II. Abdülhamid döneminde bürokraside daha disiplinli ve özenli davranılması etkili olmuş gibidir.

Olağan dışı tashih yönteminde ise tashihler talep veya şikâyetler üzerine bürokratik yazışmalara yansımıştır. Memurların kariyerlerinin geleceğinin teminini veya devletin ve milletin menfaatini gözetmekten ötürü bu yanlışlıkları önemsedığı ve müdahalede bulunulmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Böylece salnamelerde tarihi olayların aktarımıyla ilgili tashih taleplerinde millî hassasiyetlerin önemsendiğini belirtmek mümkündür. Yazışmalara yansıyan bu tashihler daha çok vilayet salnamelerinin içerikleriyle ilgilidir. Özellikle şikâyetler veya incelemeler üzerine sakıncalı ve zararlı addedilen türden bilgiler tespit edilmiş ve dağıtım yapılan salnamelerin toplatılarak tashihten geçirilmesine varan sonuçlar doğmuştur. Vilayet salnamelerinde bu tashihlere başvurulması salname tertip komisyonlarının ihmal veya suiistimallerine işaret etmektedir. Zira Osmanlı tarihi başta olmak üzere devleti ve toplumu ilgilendiren birçok hususta umumi salnamelerdeki bilgilerin dikkate alınması irade gereğiydi. Üst düzey bürokrasinin dahi bu tashih gereklilikleriyle ilgilenmesi hem resmî yazında bütünlüğün gözetildiğini hem de salnamelerin kaynak değerine önem verildiğini göstermektedir. Yazışmalara salnamelerdeki verilerin “sıhhat ve intizamı” tabiriyle yansıyan hususlar, bu önemi teyit edici özelliği haizdir. Çalışma kapsamında incelenen belgelerden hareketle salnamelerin yerel ve merkezi kurumlarca birer rehber şeklinde kullanıldığını tespit edebilmekteyiz. Buna rağmen salnamelerin hazırlanma aşamasında veri akışının düzensiz ve eksik olması ile yoğun şekilde tashih ve ilavelere ihtiyaç duyulması günümüz literatüründe salnamelerdeki bilgilerin güvenilirliğine dair işaret edilen şüpheleri tahkim edici niteliktedir. Salnamelerdeki tashih örneklerinden hareketle yerel idareciler arasındaki mücadele ve sürtüşmeler hakkında da bilgi edinebilmekteyiz. Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda salnamelerden istifa edilerek yapılan çalışmalarda araştırmacıların salnamelerin ilgili kısımlarına eklenen tashih ve ilave cetvellerini dikkatlerden uzak tutmamaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 171/12768, 208/15538, 330/24739, 334/24996, 343/25673, 464/34789, 499/37367, 523/39208, 669/50124, 833/62463, 1279/95878, 1827/136964, 2010/150676.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU), 12/63.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalem-i Umumi (DH.MKT), 308/14, 473/27, 485/74, 683/29, 738/51, 1450/90, 1619/97, 1641/32, 1817/1, 1940/15, 2017/44, 2017/50, 2291/55, 2502/100, 2522/109, 2525/31, 2532/5.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalem-i Umumi (HR.MKT), 192/58.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH), 77/26, 24 Ra 1305/10 Aralık 1887.

İrade Dahiliye (İ.DH), 158/8187, 1130/88289.

İrade Hariciye (İ.HR), 58/2709.

İrade Hususi (İ.HUS), 30/31, 41/64.

İrade Mabeyn-i Hümayûn (İ.MBH.), 6/63.

İrade Taltifat (İ.TAL), 28/37.

Maarif Nezareti Mektubi Kalem-i Umumi (MF.MKT), 6/151, 84/68, 149/102, 152/5, 161/72, 163/5, 169/75, 177/20, 177/28, 185/129, 216/44, 288/4, 312/39, 347/5, 353/49, 386/19, 386/20, 386/21, 418/51, 486/31, 494/16, 535/22.

Meclis-i Vala (MV), 103/83, 123/29, 125/16.

Sadaret Mühimme Kalem-i Umumi Evrakı (A.MKT.MHM), 143/47.

Sadaret Mukavelenamer (A.DVN.MKL), 37/6.

Sadaret-Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD), 225/21.

Şura-yı Devlet (ŞD), 31/28, 1874/39, 1874/41, 2325/52, 2652/8, 2666/28, 2702/13, 21614/15.

Taşra Evrakı Bosna Müfettişliği Evrakı (TŞRBNM), 19/40.

Teşrifat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Kosova Evrakı (TFR.I.KV), 73/7223.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS), 442/128, 19 Za 1320/19 Mart 1903.

Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı (Y.PRK.MK), 4/48.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 290/42.

Yıldız Perakende Umumi (Y.PRK.UM), 14/18.

Salnameler

Devlet Salnameleri

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, H. 1263/M. 1848, H. 1273/M. 1858, H. 1275/M. 1859, H. 1276/M. 1860, H. 1287/M. 1870, H. 1294/M. 1877, H. 1295/M. 1878, H. 1298/M. 1881, H. 1299/M. 1882, H. 1300/M. 1883, H. 1301/M. 1884, H. 1302/M. 1885, H. 1303/M. 1886, H. 1304/M. 1887, H. 1305/M. 1888, H. 1306/M. 1889, H. 1310/M. 1892, H. 1311/M. 1893, H. 1312/M. 1894, H. 1313/M. 1895, H. 1314/M. 1896, H. 1315/M. 1897, H. 1316/M. 1898, H. 1317/M. 1899, H. 1318/M. 1900, H. 1319/M. 1901, H. 1320/M. 1902, H. 1322/M. 1904, H. 1323/M. 1905, H. 1324/M. 1906, H. 1326/M. 1908, R. 1326/M. 1910, R. 1327/M. 1911, R. 1328/M. 1912, R. 1333-1334/M. 1918.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1925-1926

Nezaret ve Resmî Kurum Salnameleri

Bahriye Salnamesi, H. 1306/M. 1890.

İlmiyye Salnamesi, H. 1334/M. 1916.

Salnâme-i Askeri, H. 1282/M. 1865, H. 1286/M. 1869.

Vilayet Salnameleri

Bosna Vilayet Salnamesi: H. 1288/M. 1871.

Diyarbakir Vilayet Salnameleri: H. 1286/M. 1869, H. 1301/M. 1884, H. 1308/M. 1891.

Halep Vilayet Salnameleri: H. 1309/M. 1892, H. 1310/1893, H. 1317/M. 1900.

Hüdavendigar Vilayet Salnameleri: H. 1287/M. 1870, H. 1288/M. 1871, H. 1289/M. 1872, H. 1292/M. 1875, H. 1293/M. 1876, H. 1311/M. 1893.

Kastamonu Vilayet Salnameleri: H. 1306/M. 1889, H. 1309/M. 1892.

Konya Vilayet Salnameleri: H. 1286/M. 1869, H. 1287/M. 1870, H. 1287/M. 1871, H. 1291/M. 1874, H. 1310/M. 1892.

Mamuretülaziz Vilayet Salnameleri: H. 1311/M. 1894, H. 1325/M. 1907.

Manastır Vilayet Salnameleri: H. 1308/1891, H. 1314/1896.

Musul Vilayet Salnamesi, H. 1330/M. 1912.

Selanik Vilayet Salnameleri: H. 1313/M. 1895, H. 1315/M. 1897.

Van Vilayet Salnamesi, H. 1315/M. 1897.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Aydın, Bilgin, "Salname", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 51-54.

Cavid, İbrahim, *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi R. 1307/ H. 1308*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Duman, Hasan, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, C 1, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

Halaçoğlu, Yusuf, "Basra: Osmanlı Dönemi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 112-114.

İzgöer, Ahmet Zeki, "Osmanlı Sâlnâmelerinin Şehir Tarihi Bakımından Önemi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 3/S. 6, 2005, s. 539-552.

McCarthy Justin-Hyde, J. Dennis, "Ottoman Imperial and Provincial Salnames", *Middle East Studies Association Bulletin*, Vol. 13/No. 2, 1979, pp. 10-20.

Oruç, Hatice, *1320 Sene-i Hicriyyesine Mahsûs Selânik Vilâyet Sâlnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Palalı, İlhan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır: Vilayet Salnameleri ve Mahalli Kaynaklara Göre 1869-1905*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1999.

Palalı, İlhan, "Osmanlı Salnameleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Olarak Önemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 23, 2020, s. 1-14.

Pehlivanlı, Hamit, *Sâlnâme-i Vilâyet-i Bosna 1287 Hicri/1870*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.